

Robert Devetak

OPCIJSKI SPORAZUM IN REFERENDUM V KANALSKI DOLINI LETA 1939 SKOZI PERSPEKTIVO POROČANJA SLOVENSKEGA ČASOPISJA

Uvod¹

Leta 1939, neposredno pred začetkom druge svetovne vojne, sta se Italija in Nemčija dogovorili o preselitvi nemškega prebivalstva iz severnoitalijanskih pokrajin Trentinsko – Južna Tirolska (tudi Zgornje Poadižje), Belluno in Videm v Nemčijo. Opcijski sporazum, sprejet junija 1939, je poleg nemške in ladinske skupnosti zajel še večnarodnostno območje Kanalske doline (*Val Canale/Kanaltal*), kjer je živela tudi slovenska skupnost. Del sporazuma je bil poseben referendum, kjer se je prebivalstvo na vključenih območjih lahko opredelilo do odhoda, rezultati pa so izražali veliko podporo preselitvi. Posebej visok delež podpore je bil ravno v Kanalski dolini, kjer je za odhod glasovala tudi velika večina slovenskega prebivalstva. Poglavje bo okvirno predstavilo nekatere vidike opcije in referenduma, s poudarkom na dogajanju v Kanalski dolini, ter glavne tematske poudarke poročanja slovenskega časopisja v Kraljevini Jugoslaviji in ZDA. Časopisje je dogajanje v Italiji redno spremljalo, o njem pogosto poročalo in se tudi kritično odzivalo tako na bilateralne odločitve Nemčije in Italije kot tudi na odziv in glasovanje pri slovenski skupnosti.

.....
¹ Poglavje je nastalo v okviru raziskovalnega programa P5-0409 z naslovom Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja, ki ga financira ARIS.

Narodnostne razmere v Kanalski dolini v obdobju med obema vojnama

Po razpadu Avstro-Ogrske in koncu prve svetovne vojne si je Italija v skladu z Londonskim sporazumom priključila številna obmejna ozemlja (Svoljšak, 2003, 24–36). V to sta bili zajeti tudi polovica dežele Tirolske in manjši del dežele Koroške oz. območje Kanalske doline. Dodatno je bil slednjemu priključen še manjši skrajni severozahodni del dežele Kranjske. Podobno kot za številne druge avstro-ogrske dežele je bila za zasedena ozemlja značilna več-narodnostna sestava prebivalstva. Na območju Kanalske doline sta pred prvo svetovno vojno sobivali večinski nemška in slovenska narodna skupnost, po letu 1900 pa tudi zelo majhna italijanska skupnost (Stranj, 1999, 60–69). Prisotnost nemške skupnosti je bila številčnejša v urbanih naseljih, slovenske pa na podeželju. Predvsem po letu 1880 je območje, podobno kot druge dele Koroške, zaznamovala intenzivna germanizacija, ki je nemški skupnosti poskušala zagotoviti osrednjo vlogo v družbi. Narodna zavest med slovenskim prebivalstvom zaradi oddaljenosti od osrednjih slovenskih kulturnih in političnih središč ni bila množično razvita, večino narodnega dela pa so opravljali duhovniki, ki so zaradi tega pogosto prišli v spore z lokalnimi oblastmi (Cvirn, 2000, 179–195).

Že kmalu po priključitvi nekdanjih avstro-ogrskih ozemelj Italiji, predvsem pa po fašističnem prevzemu oblasti, se je na teh območjih pričela intenzivna raznarodovalna politika v obliki izgredov in napadov na nemško in slovensko prebivalstvo. Glavni cilj italijanskih oblasti je bil italijanizacija z represijo in omejevanjem jezika in kulture drugih narodnih skupnosti ter z naseljevanjem italijanskega prebivalstva na ta območja (Dalle Mulle & Ambrosino, 2023, 887–908; Steininger, 1997, 367–390). Po letu 1922 je tako prišlo do postopne izgube jezikovnih pravic in šol v maternem jeziku, ukinjeni so bili časopisje in društva. Sledila je italijanizacija imen krajev, osebnih imen in priimkov. Do leta 1928 je bilo ukinjeno šolanje v slovenskem ali nemškem jeziku, z izjemo verskega pouka (Kacin Wohinz & Pirjevec, 2000, 27–63). Italijanščina je postala edini uradni jezik v državi.

Na območjih je prišlo do intenzivnega naseljevanja italijanskega prebivalstva pod sloganom *il numero è potenza* (*število je moč*) (Motta, 2012, 102), ki je med drugim zasedlo mesta v javnih službah in večini industrijskih obratov, kar naj bi na Južnem Tirolskem povečalo njihovo število s štirih odstotkov

v letu 1910 na 24 odstotkov v letu 1939 (Landschner, 2007, 6–8). Glede na popise prebivalstva je bila na območju Kanalske doline (v okraju Trbiž) pred prvo svetovno vojno prisotnost avtohtonega italijansko govorečega prebivalstva minimalna, hkrati pa je bilo prisotno večje število delavstva iz sosednje Italije (Stuhlpfarrer, 1996, 89). Popisi obenem nakazujejo tudi na pritiske, ki jih je doživljalo slovensko prebivalstvo. Med letoma 1846 in 1910 se je glede na popise njihov delež vidno zmanjšal – z 48,2 odstotka na 19,5 odstotka (Pahor, 1987, 321–322). Vzporedno z uradnim štetjem, ki so ga leta 1910 izvedle oblasti, je potekalo še zasebno slovensko štetje, ki pa je delež slovenskega prebivalstva postavilo na več kot 49 odstotkov, upoštevalo pa je vse »Slovence po rojstvu« oz. tudi tiste, ki niso več govorili slovenskega jezika (Stranj, 1999, 66). Prvi popis po priključitvi Italiji, ki je potekal leta 1921, je izkazal velike demografske spremembe, saj je število italijanskega prebivalstva preseglo slovensko skupnost, padel pa je tudi nemški delež. Na območju je bilo prisotno tudi večje število oseb iz Avstrije in Kraljevine SHS (Pahor, 1987, 322).

Postopanje italijanskih oblasti do manjšin je tako v Kraljevini SHS oz. kasneje Kraljevini Jugoslaviji kot v Republiki Avstriji sprožalo številne meddržavne spore in nesoglasja (Batič, 2021, 150–160; Monzali, 2021, 411–442). Hkrati je vprašanje razmer pri nemški skupnosti v Italiji od tridesetih let 20. stoletja dalje, predvsem pa po nemški priključitvi Avstrije leta 1938, postajalo vse pomembnejša diplomatsko-politična tema v Nemčiji in Italiji.

Pot do opsijskega sporazuma

Vprašanje statusa Južne Tirolske in tam živeče nemške skupnosti je zaznamovalo nemško-italijanske politične odnose v tridesetih letih 20. stoletja. Nemčija je vprašanje statusa dežele uporabljala za krepitev nacizma v Avstriji in na Južnem Tirolskem ter s tem vzbujala nelagodje Italije, ki si na območju ob severni meji ni želela izgubiti svojega vpliva. Odnosi med državama so z različnimi strateškimi pogodbami (npr. Os Rim–Berlin, Jekleni pakt) proti koncu tridesetih let 20. stoletja postajali vse tesnejši, poleg tega sta državi od leta 1938 z nemško priključitvijo Avstrije mejili druga na drugo. Državi sta se zavezali k aktivnemu reševanju dvostranskih vprašanj, pri čemer je bil posebne pozornosti deležen status nemške skupnosti v Italiji. Dvostranski pogovori o rešitvi vprašanja so se pričeli v letu 1938, ideja o preselitvi nemške

skupnosti v Nemčijo pa je prišla v ospredje v začetku leta 1939 (Latour, 1965, 95–101). Večmesečna pogajanja o sporazumu sta državi sklenili 23. junija 1939 (Stulpfarrer, 1985, 86–100). Sporazum je poleg preselitve državljanov Nemčije, ki so morali obvezno zapustiti Italijo, določal tudi postopno in neobvezno preselitev nemško govorečih oseb z italijanskim državljanstvom, ki naj bi bila izvedena do konca decembra 1942 (Gariup, 2000, 56–57). Določili so izvedbo referenduma, na katerem bi se prebivalstvo, ki ga je opcija zajela, opredelilo glede odhoda v Nemčijo. Opcijsko ozemlje so zamejili na pokrajini Trentinsko - Zgornje Poadižje in Belluno (Latour, 1965, 101). Sporazum je med drugim določal tudi prenos premoženja in transport (Stuhlpfarrer, 1985, 107). Začel je veljati 21. oktobra 1939 in je bil naknadno razširjen še na Videmsko pokrajino oz. Kanalsko dolino, pri čemer je zajel vse drugače govorče prebivalstvo (*Alloglotti*) oz. tudi tam živečo slovensko skupnost (Stranj, 1999, 73). Kot je razvidno iz dokumentov, so nemške oblasti zanj vedele in jo ocenjevale na 20–25 odstotkov celotnega prebivalstva Kanalske doline (Magri, 2012, 23).

Dogajanje je aktivno spremljalo slovensko časopisje v Dravski banovini in Združenih državah Amerike. Večino novic so povzemali po uradnih italijanskih razglasih ter angleškem, nemškem, švicarskem in francoskem časopisju. Oktobra 1939 je tednik *Slovenski gospodar* označil sporazum za »repatriacijo /.../ tistih Nemcev, ki živijo kot manjšina v državah, nad katere se ne more raztegniti državna suvereniteta Nemčije. Ti Nemci naj se izselijo iz teh držav ter vrnejo v Nemčijo kot domovino svojih prednikov.«² V članku je omenjena tudi nemška želja po preselitvi nemških manjšin iz Jugoslavije, Madžarske in Romunije: »Nemška vlada je prepričana, /.../ da bodo pripadniki nemških manjšin v teh državah zvesto sledili klicu za preselitev. Doslej so vsi ti Nemci disciplinirano sledili vsem navodilom voditelja nemškega naroda; zato ne more biti dvoma, da bodo tudi sedaj, ko bodo prejeli uradni poziv, izvršili to začasno žrtev.«³

Začetni poudarek je bil na dogajanju na Južnem Tirolskem, a se je že pred uradno vključitvijo območja Kanalske doline špekuliralo o morebitni vključitvi s Slovenci naseljenih območij. V povezavi s tem lahko v časopisnem poročanju opazimo nekatere pomembne razlike. V člankih, ki so bili objavljeni v

2 Slovenski gospodar, 18. 10. 1939: Preselitev Nemcev, 4.

3 Ibid, 4.

časopisju, ki je izhajalo iz Dravske banovine, v zvezi z opcijo ni zaznali večjih kritik, kar bi lahko povezali z mednarodnopolitično situacijo v Evropi, vojno ter vplivom Nemčije in Italije na Jugoslavijo (Dolenc, 2005, 412–413). Več kritičnosti najdemo v slovenskem časopisju v ZDA. Tam sta tako italijansko kot nemško postopanje do vprašanja opcije ter na splošno narodnih manjšinskih skupnosti predstavljena negativno. V časopisu *Prosveta* je neznani dopisnik v članku z naslovom »Fašistični barbarizem« izpostavil: »*Nacijski barbarizem, ki hoče čez noč uničiti vse nemško življenje ob svojih novih mejah, je pa nasilnejši in krutejši kot so bile vse slične kampanje nemških mogotcev v vseh prejšnjih vekih. Italijanski fašistični barbarizem ni nič bolji. Kaj name-rava Mussolini s primorskimi Jugoslovani? Čez noč jih ne bo poitalijančil, to je gotovo, za masno preselitev jih je pa preveč.*«⁴ Šlo je za izpostavljeno bojazen oz. ugibanja, ki so jih sprožila postopanja italijanskih oblasti, da bo v opsijski sporazum vključeno tudi slovensko prebivalstvo iz celotne Julijske krajine. Podrobnejši opis najdemo v *Amerikanskem Slovencu*: »*Po Primorskem so se zadnje čase razširili čudni glasovi, ki so kljub temu, da jim skoraj ni mogoče verjeti, vzbudili precej razburjenja. /.../ Tedaj so kar naenkrat začeli nekateri s strahom pripovedovati, da bodo Italijani tudi z Julijske Krajine začeli izseljevati vse tiste, ki se do sedaj še niso prilagodili novim razmeram, t. j. Slovence in Hrvate, ki se za takšne še vedno prištevajo. Celo to so začeli pripovedovati, da jih bodo izselili v Južno Italijo in v italijanske kolonije.*«⁵ Kritični glasovi so bili namenjeni tudi opozorilom glede prisilnega izseljevanja slovenskih družin na Avstrijskem Koroškem. V njihova domovanja naj bi se preselili optanti (Gariup, 2000, 207–208). Ta vidik je posebej izpostavil izseljenški časopis *Amerikanski Slovenec*: »*Pri nas je ta vest vzbudila veliko skrb, da se ne bi to priseljevanje izvršilo na račun ekspropriacije naših Slovencev na Koroškem.*«⁶ Zanimanje za opcijo v slovenskih medijih je od septembra dalje začasno prekinil začetek druge svetovne vojne, a se je po vključitvi Kanalske doline in z referendumom ponovno vrnilo v središče pozornosti.

.....
4 *Prosveta*, 7. 7. 1939: Fašistični barbarizem, 2.

5 *Amerikanski Slovenec*, 6. 9. 1939: Vznemirljive govorice, 3.

6 *Amerikanski Slovenec*, 28. 7. 1939: Pismo iz Jugoslavije, 2.

Referendum o preselitvi

Del sporazuma je bil tudi že omenjeni referendum, ki je potekal med 26. novembrom in 31. decembrom 1939. Na njem se je odločalo o sprejetju italijanskega ali nemškega državljanstva, pri čemer je slednje pomenilo odhod v Nemčijo. Odločalo se je z izbiro bodisi oranžnega ali belega lističa (Magri, 2012, 53). »*Tisti, ki so oddali oranžno prijavnico, so se s tem proglasili za Nemce in se bodo morali izseliti v Rajh. Oni pa, ki so podpisali belo prijavnico, so sicer ohranili italijansko državljanstvo in bodo verjetno smeli ostati dalje v svojih domovih, toda z oddajo te prijavnice so se odrekli vsaki morebitni zaščiti kot člani narodne manjšine.*« (Čermelj, 1940, 23) Referendumsko vprašanje je poleg nemškega zajelo tudi ladinsko in del slovenskega prebivalstva, ki je živelo v Italiji. Slednje je bilo vključeno oktobra 1939, z razširitvijo sporazuma na Kanalsko dolino. Tamkajšnje občine so bile o zakonu obveščene 27. oktobra 1939 (Gariup, 2000, 56). V Kanalski dolini so bile do glasovanja upravičene 5603 osebe oz. 48 odstotkov tamkajšnjega prebivalstva, čeprav se, kot opozarja Stranj, pojavljajo različne številke, tudi prek 8000 oseb, ki naj bi sodelovale na referendumu (Stranj, 1999, 73–75).

Referendum je spremljala močna propaganda, ki je poleg vplivanja na narodna čustva nemške skupnosti poudarjala boljše življenjske pogoje, hiter dostop do zaposlitve, a hkrati tudi grožnjo o preselitvi na jug Italije ali celo v italijanske afriške kolonije za tiste, ki bi ostali. Posledično je bila podpora odselitvi visoka. Uradni podatki, ki jih je navedla italijanska oblast, so na vseh vključenih ozemljih izkazovali 69,4-odstotno podporo optiranju. Na Južnem Tirolskem je delež znašal 72,5 odstotka. Po neuradnih podatkih in nemških ocenah naj bi bil ta odstotek precej višji – opcijo naj bi podprlo okoli 90 odstotkov vseh upravičencev (Latour, 1965, 106). Poleg že omenjenih raznarodovalnih pritiskov, ki jih je italijanska oblast izvajala že od priključitve pokrajin, je tako visok delež treba razumeti v širšem kontekstu, saj so po vsej verjetnosti številni z zadržanostjo in pomisleki podprli odhod. Med razloge lahko navedemo še izpostavljeno propagando, poleg tega so številni, ki so glasovali za, sklepali, da bi množična podpora izselitvi lahko vplivala na javno mnenje tako v Italiji kot Nemčiji. Visok odstotek podpore bi deloval kot pritisk in glas proti Italiji, s čimer bi odprli pot novemu sporazumu, ki bi dodelil Južno Tirolsko Nemčiji (Ibid, 109). Hkrati je visok odstotek podpore presenetil italijanske oblasti, ki so to razumele kot neuspeh italijanizacije pokrajin (Dalle Mulle & Ambrosino, 2023, 893). V tem lahko iščemo tudi

razlike med uradnimi italijanskimi in neuradnimi številkami (Latour, 1965, 106). Na primeru Kanalske doline, kjer je bila izkazana najvišja podpora izselitvi, je bila razlika med uradnimi italijanskimi podatki in drugimi ocenami 81 proti 97 odstotkov, pri čemer naj bi za odhod glasovalo tudi 91 odstotkov slovenskega prebivalstva (Pahor, 1987, 323). Stuhlpfarrer navaja, da naj bi bilo med 8130 osebami, ki so podprle odhod, med 1600 in 2070 Slovencev (1996, 95). V Ovčji vasi naj bi odhod, z izjemo dveh družin, podprlo vse prebivalstvo (Gariup, 2000, 83).

Tudi v Kanalski dolini je bila prisotna intenzivna propaganda za preselitev. Na odločitve prebivalstva so dodatno vplivali socialnoekonomski, politični in kulturni razlogi. Med ekonomskimi lahko izpostavimo boljše pogoje za delo v Nemčiji, predvsem za delavce v industriji. Osrednji politični razlog je bila navezanost in pripadnost Koroški, kamor je območje sodilo do konca prve svetovne vojne. Svoje je dodalo še postopanje oblasti in raznarodovalna politika (Gariup, 2000, 68). Nasproti so se ji poleg slovenskega časopisja postavili redki posamezniki iz Kanalske doline, predvsem slovenski duhovniki, med katerimi je bil posebno aktiven žabniški župnik Rafko Premrl, ki se je javno izrekel proti opciji: »*Nikar, za božjo voljo, ne zapuščajte svojih domov! Tu so živele cele generacije. Tu so pokopani vsi, ki ste jih imeli radi, starši, bratje in sestre. V tej cerkvi so vas krstili. Ostanite doma. Minilo bo.*« (Ibid, 119) Iz Ljubljane je prišel še poskus propagandne akcije, od koder so poslali v Kanalsko dolino letake s pozivi ljudstvu, naj ne zapuša domov, a zaradi varnostnih razlogov niso bili razdeljeni po vaseh (Pahor, 1987, 325).

Poročanje slovenskega časopisja o referendumu

Slovensko časopisje se je kritično odzvalo na referendum, izpostavljena pa je bila predvsem problematika vključitve slovenskega prebivalstva v opcijsko vprašanje. Dopisnik iz Ukev je referendum v *Slovenecu* omenil 16. decembra 1939: »*Že 80 % naših faranov se je izjavilo za Nemčijo in bo podpisalo prošnje za nemško državljanstvo. Nacisti ostro agitirajo za izhod iz domačije. Kar je zavednih Slovencev, bodo ostali.*«⁷ Sledili so pozivi slovenski skupnosti, naj ne zapuša doma in ne sledi propagandi. Avtorji člankov so se sklicevali

.....
7 Slovenec, 16. 12. 1939: Ukve v Kanalski dolini, 9.

predvsem na tradicijo, narodno zavest in ohranitev slovenskega narodnostnega prostora.

Dogovor, ki sta ga sklenili Italija in Nemčija zaradi preselitve Nemcev iz Italije, se tiče seveda tudi Nemcev v Kanalski dolini in ne le Nemcev na Južnem Tirolskem. Ta dogovor se pa nikakor ne tiče Slovencev v Trbižu, Žabnici, Ukvah, Beli peči, Ovčji vasi, Lipalji vasi in drugod v kanalski dolini. /.../ Zato naj se Slovenci te doline prav nič ne pustijo begati od nobenega propagandista, pač pa naj ga naznanijo pristojni oblasti, ki ga bo že znala poučiti, da bo znal pustiti Slovence v miru v stvari, s katero nimajo nobenega opravka. Če se je pa kdo izmed Slovencev do sedaj dal že zapeljati po škodljivi propagandi in je podpisal predpisano izjavo, naj se oglasi pristojnim oblastem in naj izjavi, da je Slovenec in zaradi tega preklicuje svojo prejšnjo izjavo. Slovenci v kanalski dolini! Ostanite mirno na domovih svojih očetov in ne poslušajte nikogar, ki vas bega z vojno ali pa s tem, da boste izgubili v vsakem slučaju svoj dom in da vas bodo preselili v južno Italijo. O tem ni govora, vsiljivim propagandistom pa pokažite vrata.⁸

Dopisnik *Slovenca* se je 23. decembra 1939 spraševal o veljavnosti sporazuma, ker je poleg nemške vključil tudi slovensko skupnost. »*Pogodba, ki je bila podpisana med Italijo in Nemčijo, velja samo za manjšine nemške narodnosti. Potemtakem je treba smatrati izjave, ki so jih dali slovenski ljudje Kanalske doline, za neveljavne, kar bo, tako pričakujejo, oblast tudi storila v skladu z duhom in z besedami pogodbe.*«⁹ S tovrstnim poročanjem je poskušal apelirati na Slovence znotraj Jugoslavije, predvsem na politično vodstvo, da bi se odzvalo in vplivalo na razplet, a pri tem ni bil uspešen. *Trgovski list* je takoj po koncu referendumu med drugim zapisal: »*Naši voditelji so na te Slovence menda čisto pozabili.*«¹⁰ Jugoslovanski ministrski predsednik Milan Stojadinović je po vključitvi Kanalske doline v opcijski sporazum predlagal italijanski vladi, da bi tamkajšnje slovensko prebivalstvo preselila v Jugoslavijo. Temu se je uprla Zveza jugoslovanskih emigrantskih društev, zaradi bojazni, da bi to delovalo kot precedens in bi sledila izselitev vseh primorskih Slovencev v Jugoslavijo, kar je preprečilo delovanje v tej smeri (Klemenčič, 1980, 45).

.....
8 Slovenec, 19. 12. 1939: Slovincem v kanalski dolini!, 3.

9 Slovenec, 23. 12. 1939: Kako je bilo, da so mogli glasovati tudi Slovenci v Kanalski dolini, 1.

10 Trgovski list, 3. 1. 1940: Doma in po svetu, 4.

Nekateri časopisi so izpostavili agresivno in učinkovito nemško propagando, ki je v veliki meri dosegla svoje cilje: »Izid beleženega glasovanja je zanimiv, ker je zopet dokazal moč ter uspeh nemške propagande. Nemški Tirolci so bili skrajno odločeni, da ostanejo, kjer že bivajo toliko stoletij. Rajhovski agitatorji pa so pregovorili te dobre katoličane, naj le glasujejo za Nemčijo, ker bo preselitev le začasnega značaja in bo služila pozneje kot opora za dokaz, da je južna Tirolska res nemška in bo Nemčija zahtevala vrnitev tega ozemlja vsemogočnemu rajhu.«¹¹ Izpostavljen je bil visok delež in število slovenskega prebivalstva, ki je podprlo odhod.

Po poročilih so Slovenci v Kanalski dolini v veliki večini glasovali za izselitev v Nemčijo in je zato tudi celoten odstotek tako velik. Razlogov, ki so tudi naše ljudi prisilili k temu, da se sami brez potrebe odločijo za izselitev v tujo domovino, tu ne moremo razmotrivati. Z izselitvijo večine Slovencev iz Kanalske doline bi bila ta za Slovence izgubljena. Plebiscit na Koroškem, povojno stanje naših manjšin in sedaj rezultat opcije v Kanalski dolini pomenijo vsekakor za slovensko politiko težke probleme, ki izvirajo iz notranje neenotnosti in s tem zvezanega pomanjkanja vsake moči. Vidimo, da Slovence, ki živijo ob mejah, ne veže s središčem skoraj nobena sredotežna sila.¹²

Po referendumu

Do konca leta 1939 so se z vključenih območij izselili številni tujci, poleg njih pa je svoj dom zapustilo okoli 4200 oseb iz Južne Tirolske. Po zaključenem referendumu so se pričele množične selitve, ki so do novembra 1940 zajele 52.358 oseb iz Južne Tirolske in 3903 iz Nemčije. V naslednjih dveh letih se jim je pridružilo še okoli 20.000 oseb. Prvotno je bila za namestitev južnih Tirolcev predvidena Poljska, a načrt ni bil uresničen, odpadli so tudi nekateri drugi predlogi (npr. vzhodna Francija in polotok Krim). Tovrstni ambiciozni načrti niso bili uresničeni predvsem zaradi poteka vojne. Večina tistih, ki se je izselila iz Italije v letu 1940, si je za nov dom izbrala ozemlje Avstrije (31.000) ali Nemčije (17.000). Manjše skupine so naselili še v Ustroń v Zgornji Šleziji, Sudete, Poljsko, baltske države in Luksemburg (Latour, 1965,

.....
¹¹ Slovenski gospodar, 10. 1. 1940: Po svetu, 5.

¹² Sodobnost, marec 1940: Ob opciji na južnem Tirolskem, 124.

107–109). Kanalsko dolino je do oktobra 1943 zapustilo 3917 oseb, ki so se naselile predvsem na Koroškem (Magri, 2012, 11–12), v izpraznjena naselja pa je prišlo predvsem italijansko in furlansko prebivalstvo iz bližnjega okolja. Po zaključku opcije so npr. v Ovčji vasi domačini sestavljali le še tretjino celotnega prebivalstva (Pahor, 1987, 327). Pahor navaja, da se je izselilo 5600 nemško govorečih in le 100 slovensko govorečih oseb (Ibid, 323). Slednji so zavlačevali z odhodom predvsem zaradi vojnih dogodkov, navezanosti na domače okolje, nasilnega izгона slovenskih družin na Koroškem z domov, kamor bi se naselili optanti, in slabih ekonomskih pogojev v novem okolju, ki niso bili v skladu z obljubami (Gariup, 2000, 241–243). Pomembno vlogo je imela tudi socialna struktura. Iz Južne Tirolske se je izselilo 67 odstotkov tistih, ki so bili zaposleni v industriji, 74 odstotkov zaposlenih v storitvah in le 9 odstotkov zaposlenih v kmetijstvu. Večina slovenskega prebivalstva se je ukvarjala s kmetijstvom in se ni želela odreči svoji zemlji (Klemenčič, 1980, 45–46). Po koncu druge svetovne vojne je leta 1948 Italija osebam, ki so optirale, omogočila vrnitev v domovino. Izjema so bile osebe, ki so delovale v nacističnih garniturah (Gariup, 2000, 286–287). Stranj pri tem izpostavlja primerjavo med Južno Tirolsko in Kanalsko dolino. Na območju prve se je izselilo okoli 30 odstotkov, na območju slednje pa 71 odstotkov oseb, ki so bile vključene v opcijo. Med temi se jih je po vojni želelo v Južno Tirolsko vrniti okoli polovica, v Kanalsko dolino pa le 0,5 odstotka (Stranj, 1999, 75). Opcija je izrazito spremenila etnično podobo Kanalske doline. Ponekod je avtohtono prebivalstvo postalo manjšina, predvsem nemška, a tudi slovenska skupnost pa sta potrebovali več let, da sta se ponovno organizirali za delovanje v novih narodnostnih in družbenih razmerah (Stranj, 1992, 75).

Sklep

Slovensko časopisje je aktivno spremljalo dogajanje okoli opcijskega sporazuma in referendumu. Predvsem v prvem obdobju, poleti in jeseni 1939, je bila pozornost usmerjena na dogajanje na Južnem Tirolskem, pri čemer je povečini povzemalo različne evropske časopise ter uradne nemške in italijanske razglase. Vprašanje manjšinskih skupnosti je v obdobju pred pričetkom druge svetovne vojne, predvsem v povezavi z Nemčijo, igralo pomembno vlogo. Če si je slednja v primeru Avstrije in Sudetov oz. kasneje Češke, kjer je živela nemška skupnost, ozemlja priključila – tudi z grožnjami o napovedi vojne –, je bila na obmejnih italijanskih ozemljih uporabljena opcijska metoda.

Podpora odhodu je bila na referendumu tudi med slovensko skupnostjo v Kanalski dolini množična zaradi različnih dejavnikov, npr. propagande in italijanskega ravnanja z manjšinami. Poročanje slovenskega časopisja o vprašanju preselitve je bilo pred referendumom usmerjeno na Južno Tirolsko ter odmeve evropske in svetovne politike. Kritično se je odzvalo predvsem izseljensko časopisje v ZDA, ki je obsodilo postopanja fašističnih in nacističnih oblasti do nekaterih manjšinskih skupnosti in agresivni pristop pri nemških načrtih vključevanja tujih ozemelj, kjer so bile prisotne nemške skupnosti. Časopisje v matični domovini se je intenzivneje pričelo ukvarjati z vprašanjem izseljevanja šele v času referenduma, ko je postalo jasno, da se bo o izselitvi odločala tudi slovenska skupnost. Izpostavimo lahko, da so bili pozivi, ki bi vplivali na javno mnenje v Dravski banovini in na odločanje slovenskega prebivalstva v Kanalski dolini, redki in zanemarljivi.

Viri in literatura

Časopisni viri

Amerikanski Slovenec. Chicago, Edinost Publishing, 1891–1998.

Prosveta. Imperial, Slovene National Benefit Society, 1908–.

Slovenec: političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.

Slovenski gospodar. Maribor, M. Prelog, 1867–1941.

Sodobnost. Ljubljana, Slovenska književna zadruga R.Z.Z.O.Z., 1933–1941.

Trgovski list: časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo. Ljubljana; Trst, Konzorcij, 1913–1945.

Literatura

Batič, M. (2021): Sekundiranje nacistični Nemčiji: potek in ozadje italijanskega napada na Jugoslavijo aprila 1941. V: Podbersič, R. & M. Batič (ur.): Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 147–165.

Cvirn, J. (2000): Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev. Zgodovinski časopis, 54, 2, 179–195.

Čermelj, L. (1940): Po optiranju v Gornjem Poadižju in Kanalski dolini. Misel in delo: kulturna in socialna revija, 6, 1, 21–23.

- Dalle Mulle, E. & A. Ambrosino (2023): The 1939 Option Agreement and the 'Consistent Ambivalence' of Fascist Policies towards Minorities in the Italian New Provinces. *The Historical Journal*, 66, 4, 887–908. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0018246X23000158>.
- Dolenc, E. (2005): Pristop k trojnemu paktu in državni udar. V: Fisher, J. (ur.): Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 412–414.
- Gariup, M. (2000): Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini. Trst, Čedad, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Zadruga Dom.
- Kacin Wohinz, M. & J. Pirjevec (2000): Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Klemenčič, M. (1980): Razvoj južnotirolskega vprašanja od leta 1915 do leta 1945. *Razprave in gradivo*, 11/12, 33–50.
- Landschner, E. (2007): History of the Conflict and its Settlement. V: Woelk, J., F. Palermo & J. Marko (ur.): *Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights In South Tyrol*. Leiden, Nijhoff Publishers, 5–12.
- Latour, C. F. (1965): Germany, Italy and South Tyrol, 1938–45. *The Historical Journal*, 8, 1, 95–111. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0018246X00026832>.
- Magri, L. (2012): Kanaltal 1939: die große Geschichte im Schicksal eines kleinen Tales. Malborghetto, Etnographisches Museum Palazzo Veneziano.
- Monzali, L. (2021): L'Italia fascista e la questione austriaca, 1922–1938. *Nuova Rivista Storica*, 105, 2, 411–442.
- Motta, G. (2012): The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism. Roma, Edizioni Nuova Cultura.
- Pahor, M. (1987): Opcije v Kanalski dolini (1939–1942). *Zgodovinski časopis*, 41, 2, 321–328.
- Steininger, R. (1997): Gehen oder bleiben. Die Option in Südtirol. V: Steininger, R. & M. Gehler (ur.): *Österreich im 20. Jahrhundert: Bd. 1: Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg*. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 367–409.
- Stranj, P. (1992): Kanalska dolina: kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva. *Razprave in gradivo*, 26/27, 72–109.
- Stranj, P. (1999): Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi. Trst, Ljubljana, Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze.
- Stuhlpfarrer, K. (1985): *Umsiedlung Südtirol: 1939–1940*. Wien, München, Löcker.

Stuhlpfarrer, K. (1996): Das Kanaltal 1918–1945. V: Šumi, I. & S. Venosi (ur.): Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline. Ukve, SLORI, Sedež Kanalska dolina, 89–101.

Svoljšak, P. (2003): Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917). Ljubljana, Nova revija.